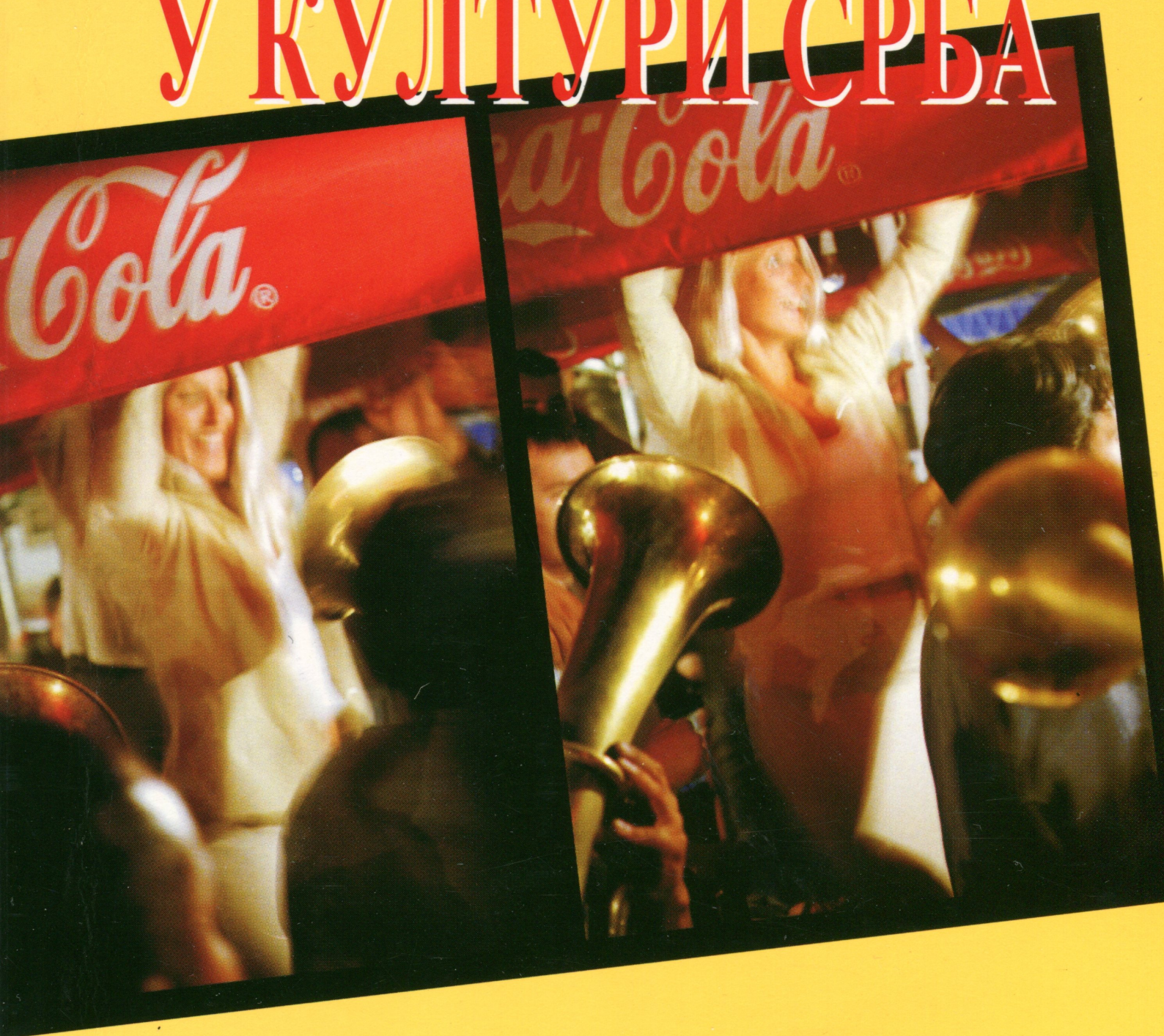

ТРАДИЦИОНАЛНО
И САВРЕМЕНО
У КУЛТУРИ СРБА

ISBN 86-7587-027-2

ТРАДИЦИОНАЛНО И САВРЕМЕНО
У КУЛТУРИ СРБА

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

SPECIAL EDITIONS

Volume 49

THE TRADITIONAL AND THE
CONTEMPORARY IN THE
CULTURE OF THE SERBS

Editor
Dragana Radojičić

BEOGRAD 2003

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига 49

ТРАДИЦИОНАЛНО
И САВРЕМЕНО
У КУЛТУРИ СРБА

Уредник

Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2003

Издавач
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 35/III, Београд, тел. 636–804

За издавача
Драгана Радојичић

Редакција:
Гојко Суботић, Радост Иванова, Драгана Радојичић, Бојан Жикић,
Ласта Ђаповић, Софија Милорадовић, Миљана Радовановић,
Мирослава Лукић-Крстановић

Рецензент
Дописни члан САНУ
Војислав Становчић

Секретар редакције
Марија Ђокић

Лектор
Софија Милорадовић

Превод на енглески
Душко Едиет

Коректор
Слободанка Предојевић

Фотোগрафија на корици
Милутин Лабудовић

Технички уредник
Давор Палчић
palcic@eunet.yu

Штампа
ЧИГОЈА ШТАМПА
Београд, Студентски трг 13
chigoja@eunet.yu
www.chigoja.co.yu

Тираж
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства
за науку, технологије и развој Републике Србије

Примљено на XI седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној 7. октобра 2003. године на основу рецензије дописног члана
САНУ Војислава Становчића

Садржај

<i>Драгана Радојичић</i> : Уводно излагање у вези са Пројектима МНТР РС; Научни скуп: Традиционално и савремено у култури Срба	7
<i>Душан Бандић</i> : Верски идентитет савремених Срба	13
<i>Лидија Радуловић</i> : „Учење вери“ — конструкција родних идентитета путем популаризације православне теолошке литературе	25
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> : Годишњи обичаји у подавалским селима.	47
<i>Ивица Тодоровић</i> : Проблематика ритуала литијског опхода у светлу новијих истраживања	61
<i>Весна Вучинић-Нешковић</i> : Прослава Божића на полуострву Луштица у Боки Которској.	73
<i>Сенка Ковач</i> : Порукe предлагача нових државних празника Србије.	101
<i>Зорица Дивац</i> : Врачање у североисточној Србији	111
<i>Ласића Ђајковић</i> : Проблематика смрти у тужбалицама	123
<i>Милош Миленковић</i> : Антропологија као мултикултурна пропедеутика у Србији	133
<i>Драгана Анђонијевић</i> : Симболичка употреба ликова Карађорђа и кнеза Милоша у политичким збивањима у Србији у последњој деценији XX века	149
<i>Илдико Ердеи</i> : Потрошња и идентитети у савременој Србији — народне представе о богатству и сиромаштву.	173
<i>Гордана Горуновић</i> : Просторно-физичке и друштвене карактеристике панчевачког насеља Миса Виногради	197
<i>Мирослава Лукић-Крстићановић</i> : Спектакл и друштво — проучавање музичких манифестација у Србији	221
<i>Мирослава Малешевић</i> : Има ли нација на планети Рибок? — локални идентитет насупротив глобалном међу младима у Србији.	237

<i>Јадранка Ђорђевић</i> : Прилог проучавању наследно-својинских односа у другој половини XX века — на примеру Враћа и околине	259
<i>Десанка Николић</i> : Концепција и оквири монографских проучавања ариљског краја — претходно саопштење . . .	269
<i>Младена Прелић</i> : Етнички идентитет — проблеми теоријског одређења	275
<i>Бојан Жикић</i> : Конструкција идентитета у дуалној етнокултурној заједници — Бечеј и околина	287
<i>Мирослав Нишкановић</i> : Приступ етнолошком проучавању Срба у Бањалуци крајем XIX и почетком XX века (1878–1918). .	303
<i>Саша Недељковић</i> : Етноантрополошке дилеме у више димензија — пример Египћана у Београду	309
<i>Александра Павићевић</i> : Срби у Грчкој — прилог проучавању националног идентитета нових емиграната	329
<i>Мирјана Павловић</i> : Етнички идентитет Срба у Темишвару . . .	339
<i>Гордана Благојевић</i> : Обичаји животног циклуса верника српских православних парохија у Калифорнији	349

Јадранка ЂОРЂЕВИЋ
Етнoгpафски институт САНУ, Београд

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ
НАСЛЕДНО-СВОЈИНСКИХ ОДНОСА
У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА
— на примеру Врања и околине —

Прилог представља елаборат израђен поводом истраживања институције наслеђивања у врањском крају у другој половини двадесетог века. Укратко речено у раду је дато објашњење теоријско-методолошког оквира истраживања које има за циљ да сагледа место и улогу обичајно-правних начела у оквиру савременог државно-правног система.*

Кључне речи: обичајно право, законодавство, наслеђивање, својински односи, Врање и околина.

Предмет овог рада су наследно-својински односи¹. Проучавање наследно-својинских односа можемо сврстати у домен истраживања обичајног права². Проучавајући одређене појаве у оквиру обичајног права, наши етнологзи нису посветили довољно пажње, или барем не толико колико неким другим темама,

* Прилог је резултат рада на пројекту бр. 2157 — *Традиционална култура Срба — системи представа, обреда и социјалних институција*, који је у целости финансиран од стране МНТР РС.

¹ С обзиром на то да је рад на поменутом пројекту тек започет немогуће је изнети конкретне и коначне резултате истраживања. Следствено томе овом приликом представљам само теоријско-методолошки оквир планираног истраживања.

² Правна етнологија је научна дисциплина која се код нас развија у оквиру етнологије и у чије оквире улази проучавање обичајног права. Проучавање обичајног права подразумева посматрање низа питања и проблема којима се код нас баве пре свега историчари права, а у мањем броју и етнологзи (видети: Н. Ф. Павковић, „Теориски оквири проучавања обичајног права у југословенској етнологији права“, *Етнoлошки преглед* 17, Београд, 1982, 123–141).

питању регулisaња наследно-својинских односа између сродника³. Код нас су се институцијом наслеђивања превасходно бавили историчари права и то у намери да расветле и реше проблеме који су се појавили након кодификације Грађанског законика Краљевине Србије 1844. године⁴. Из тога се може извести закључак да је институција наслеђивања у оквиру наше науке недовољно проучена, поготово недостају истраживања ове институције у савременом друштву. Ђ. Крстић је још седамдесетих година XX века указао на проблем непостојања довољне заинтересованости за проучавање обичајног права, како од стране правне науке, тако и од стране сродних дисциплина (1972, 199–207). Наведено запажање представља важан податак за сваког ко намерава да проучава наследно-својинске односе. Између осталог подстиче истраживача да управо из тог разлога приступи проучавању поменутог. Међутим, то свакако није једини и најбитнији разлог због којег сам одлучила да се позабавим уставном наслеђивања.

На избор и разраду предметног оквира је увелико утицала чињеница да су обичајно-правне норме најизразитије и најдуже сачуване у оквиру институције наслеђивања⁵. Није случајно да се норме обичајног права најчешће користе управо у наследном праву. Па се стога поставља питање како је могуће да обичај-

³ Колико ми је познато, Н. Павковић и М. Барјактаровић засад су једини наши етнологи који су, проучавајући обичајно право код Срба, разматрали и поједина питања у вези са наследним и својинским односима (видети: Н. Ф. Павковић, „Етнoлошка концепција наслеђивања“, *Етнoлошке свеске* IV, Београд, 1982, 25–39; исти, „Обичајно правне радње у вези са смрћу“, *Гласник* Етнографског института САНУ XL, Београд, 1991, 75–90; исти, „Породична задруга у Српском грађанском законикy (1844–1994)“, *Сто педесет година од доношења Српског грађанског законика (1844–1994)*, Научни скупови Српске академије наука и уметности, књ. LXXXI, Одељење друштвених наука, књ. 18, Београд, 1996, 329–335; М. Р. Барјактаровић, „Традиционални облици својине у Југославији“, *Гласник* Етнографског музеја 35, Београд, 1972, 47–67).

⁴ Овом приликом скрећем пажњу првенствено на радове који су објављени у зборнику радова *Сто педесет година од доношења Српског грађанског законика (1844–1994)* (Научни скупови Српске академије наука и уметности књ. LXXXI, Одељење друштвених наука књ. 18, Београд, 1996).

⁵ За потпуније објашњење видети: Ђ. Крстић, „Савремено изучавање обичајног права — принципи и методи“, *Архив за правне и друштвене науке*, Проблеми републичке уставности, бр. 2, књ. XLV новог кола, Београд, 1972, 205.

но-правне норме као супсидијерни извор права имају не тако мали и не безначајан утицај на законодавство, што се приликом наслеђивања испољава пре свега у самој судској пракси⁶. Ово питање је директно повезано и са проблемом одређивања места обичајног права у оквиру нашег позитивног законодавства и поимањем његовог значаја као извора права у модерном правном схватању. Сложићете се да наведено представља довољан разлог да се приступи истраживању наследно-својинских односа у савремено доба са циљем да се проникне у суштину проблема и изнађе веродостојно објашњење, тј. да се проблем са научног становишта размотри и објасни.

Подстицај да се приступи истраживању установе наслеђивања представља такође чињеница да се дуализам између обичајног права и законодавства у највећој мери испољава управо приликом наслеђивања. Сама чињеница да постоји дуализам између једног и другог правног система не би била посебно интересантна да се та начела и данас не примењују упоредо. Резултати досадашњих истраживања сродства у врањском крају показују да до сукоба сродника најчешће долази приликом регулисања наследства⁷. Из тога се намеће питање да ли се сукоби сродника могу посматрати као последица постојања дуализма правних система или су они резултат утицаја неких других фактора. У сваком случају проблем постоји, а у овом истраживању настојању да одгонетнем природу везе између сукобљавања сродника приликом наслеђивања и постојања дуализма.

Управо та неподударност између обичајно-правних и законских начела наслеђивања је одредила и концепцију мог истраживања. Планирано је да се један и други правни систем посматрају паралелно како би се сагледао њихов међусобан утицај, као и промене до којих долази у оквиру једног и другог система. На тај начин се неминовно дотичемо и проблема трансформације постојећих и настајања нових обичајно-правних

⁶ О улози судске праксе при разрешавању проблема паралелног постојања два правна система (обичајног и позитивног) видети: Љилиана Гавриловић, „Судска пракса као начин превазилажења колизије између обичајног и позитивног права“, *Етнолошке свеске* VIII, Београд — Крушевац, 1987, 141–145.

⁷ О томе: Ј. Ђорђевић, „Сроднички односи у Врању“, Етнографски институт САНУ, Посебна издања књ. 45, Београд, 2001, 64–71.

норми. Претпоставља се да ће тако конципирано истраживање, између осталог, допринети разумевању улоге и места обичајног права у савременом правном систему.

Наслеђивање материјалних⁸, духовних и социјалних добара⁹ је у међуповезаности са основним одликама брачног и сродничког система. Код Срба је законски признат једино моногамни брак, а брачни и сроднички односи се првенствено регулишу у складу са принципима патрилокалности и патрилинеарности. Присутност наведених правила изражена је и приликом наслеђивања. Наиме, према нормама обичајног права сродници женског пола немају право на наследство, нарочито не наслеђују непокретности. Супротно обичајно-правним начелима, наше позитивно законодавство признаје једнакоправност полова у наслеђивању. Међутим, однос полова се упркос томе све до данас није битније изменио. Другим речима, законодавне норме, мада предвиђају подједнаке услове за оба пола приликом наслеђивања, нису у потпуности прихваћене и спроведене у пракси. Ни најновији процеси у друштву, који иду у правцу његове модернизације, нису допринели значајнијим променама у сфери наслеђивања. Проблеми који из претходно реченог произилазе могли би се начелно разврстати у три међусобно повезане области: друштвена атмосфера/обичајно-правни систем¹⁰ — друштвена атмосфера/позитивно законодавство — обичајно право/позитивно законодавство. Пред истраживача се, имајући у виду наведе-

⁸ У оквиру овог истраживачког плана посматрам првенствено наслеђивање материјалних добара. Наслеђивање социјалних и духовних добара посматрам само делимично, и то у циљу објашњења деобе материјалних добара. Наиме, приликом деобе социјалних и духовних добара се поштују норме једног правног система, тј. обичајног права, тако наслеђивање поменутих добара не доводи у конфронтацију обичајно право и законодавство. Свакако да је и та чињеница важна за разумевање и објашњење наследно-својинских односа. Међутим, разматрање датог остаје да се у целини сагледа неком другом приликом.

⁹ Систематизација деобе добара на материјална, социјална и духовна је у оквиру овог рада преузета и примењена на основу већ постојеће етнолошке концепције наслеђивања коју је израдио Н. Ф. Павковић (1982).

¹⁰ То значи да полазим од схватања да се обичајно-правне норме „током времена под утицајем измењених друштвених услова“ мењају (М. Беговић, „О адетима (правним обичајима)“, *Историски часопис*, Орган историјског института САНУ, књ. V, Београд, 1955, 191), што води закључку да обичајно право није самоникло, већ представља променљиву историјско-правну категорију.

но, поставља задатак да сагледа начин на који односи међу наведеним целинама утичу на расподелу наследства. Поћи ћу дакле од претпоставке да начин регулисања наследних добара зависи од већег броја фактора, а пре свега од горе поменутих односа.

Један од важних задатака је такође и испитивање својинских односа. Наиме, смрћу појединца „престаје његов правни субјективитет“¹¹. Следствено томе, његова имовина постаје заоставштина, тј. предмет наслеђивања којем се у оставинском поступку одређује наследник, односно *нови власник*¹². Основно питање које се ту поставља јесте — на који начин се регулишу својински односи између сродника у сеоској и градској породици. Ово питање отвара низ потпитања, као што су: постоје ли разлике, и у чему се оне огледају, између сеоске и градске породице када је у питању поимање колективне и индивидуалне својине, руковођење заједничком имовином, расподелом имовине за живота и томе слично. У вези са тим је потребно рећи да се на основу прелиминарних истраживања може закључити да се деоба имања и наслеђивање често поистовећују, не само у такозваном народном схватању, већ и у науци. Због тога се пред истраживача поставља задатак да проучи и објасни порекло и разлоге свођења та два различита процеса под један.

У истраживању ћу обратити пажњу не само на начин расподеле наследних добара, већ и на специфичности у оквиру институције наслеђивања (адопција, удовиштво, уговор о доживотном издржавању, завештање и слично). Управо се на тим примерима види да паралелно постојање обичајног права и законодавства не подразумева истовремено и њихову негацију, односно, директну искључивост једног правног система са другим. Наведено запажање треба схватити као један од проблема чијем ће се објашњењу тежити у овом раду.

Ово истраживање укључиће и посматрање и анализу оних примера у којима долази до одступања од постојећих правила понашања. Наиме, полазимо од претпоставке да се начини регулисања наследства генерално могу сврстати у три модела пона-

¹¹ Б. Благојевић, *Наследно право у Југославији, Права република и покрајина*, Београд, 1988, 6.

¹² *Исто*, У нашем праву се наслеђивање и посматра као установа имовинског карактера, 6–7.

шања: први би био — поштовање и примена обичајно-правних норми, други — примена законских правила приликом наслеђивања и трећи — упоредна примена норми обичајног права и закона. Наравно да су то само оперативни модели који не одговарају увек у потпуности стварном стању. Но, управо зато сматрам да је проучавање конкретних примера неопходно, јер оно даје грађу на којој ће се моћи детаљније размотрити постављени проблеми и дати валидни одговори.

Неопходно је рећи нешто и о просторним и временским оквирима истраживања.

Истраживањем ће се у хронолошком смислу обухватити период од педесетих година XX века наовамо. При том је потребно имати у виду да је само емпиријско истраживање започето у другој половини деведесетих година XX века и наставља се у првим годинама XXI века (2000–2003.). У том периоду од шездесет и више година дошло је до радикалних друштвено-политичких и економских промена у Србији. Овом приликом истичем само неке од њих, тј. оне које су уједно и најзначајније за истраживање, као што су: донесени су нови закони о наслеђивању (први последњатни је Закон о наслеђивању из 1955, томе следи републички Закон о наслеђивању из 1974. и затим допуне тог Закона, да би 1995. ступио на снагу сада важећи Закон о наслеђивању), увођење самоуправног система и реформи у аграрном и пореском систему. Са тим процесима су упоредо текли и процеси модернизације друштва. Током деведесетих година двадесетог века, као што је познато, долази до ретроградних процеса: социо-економска криза, распад државе, политичке промене. У релативно кратком временском року одвијали су се суштински различити процеси у друштву, који су свакако оставили трага и у оквиру институције наслеђивања. Уколико се сложимо да се тај период може означити као савременост, онда ово истраживање у складу са тим треба квалификовати као проучавање савремених обичајно-правних схватања у оквиру институције наслеђивања.

Просторни оквир истраживања јесте град Врање и села која се налазе надомак града (до 25 км удаљена од њега). Један од разлога да се проучавање лоцира на том географском простору произилази из чињенице да сам се у свом досадашњем раду бавила истраживањем породице и сродства управо у тој средини и

да сам је током тог рада релативно добро упознала. Треба такође нагласити да је врањски крај етнолошки и антрополошки засад недовољно испитан¹³. У прилог избору ове средине иде и податак да је град Врање са својом околином један одређени период од стране државних институција третиран као недовољно развијена област. Врањски крај је због такве квалификације, али и због свог природно-географског положаја (југ Србије) сматран „заосталим“ како у друштвено-економском, тако и културном погледу. Такво схватање се механички доводило у везу са већом заступљеношћу традиционалних форми живота у односу на њихову присутност и утицај у осталим, „напреднијим“ крајевима Србије. Из наведеног произилази да је врањски крај нарочито погодан и интересантан за проучавање наследно-својинских односа. Међутим, такав закључак се може сматрати тачним само уколико истраживач без поговора прихвати наведене претпоставке и првенствено према њима дефинише предметни оквир истраживања. У супротном, напред изнето представља само додатан подстицај да се приступи истраживању у овој средини, која може али и не мора да буде другачија у односу на остале крајеве у Србији. Истраживању установе наслеђивања у врањском крају сам приступила с намером да уз примену конкретног научног апарата дођем до валидних резултата и закључака у вези са самом темом рада, а да на тај начин допринесем и бољем познавању културних одлика Врања и његове околине.

За рад сам одабрала оне методе истраживања које су до сада најчешће примењивале у нашој етнологији: употреба реле-

¹³ Колико ми је позната у периоду након Другог светског рата једино је Видосава Николић-Стојанчевић вршила етнолошка испитивања у овој средини. Резултати њеног рада су презентовани у монографији „Врањско Поморавље“, *Српски етнографски зборник*, САНУ LXXXVI, Живот и обичаји народни књ. 36, Београд 1974. Од седамдесетих па све до деведесетих година XX века (уколико изузмемо једног или два наша етнолога који су вршили истраживања у овој средини) постоји вакум у етнолошким проучавањима културних процеса и појава у врањском крају. Свесна сам да са овим истраживањем не могу у многоме да изменим чињенично стање, нити ми је то намера, али желим да барем донекле допринесем етнолошким и антрополошким проучавањима врањског краја.

вантне етнолошке и правне литературе, усмених и писаних¹⁴ извора и теренско истраживање.

Приликом избора узорка руководила сам се следећим критеријумима: место рођења и боравка, пол и старост испитаника (планирано је да у истраживању буде заступљено становништво оба пола, старости између 25 и 80 година), образовни профил и професија (посебну групу ће у сваком случају чинити појединци који се професионално баве питањима из области права и судства (адвокати, судије, правници)). Приликом одређивања узорка узела сам у обзир и брачни статус казивача. Испитиваће се како они појединци који су у браку тако и они који су у статусу удовиштва. Битан критеријум за избор испитаника јесте и структура породице у којој живе. Према томе се испитаници могу разврстати на оне који живе у инокосној и оне који живе у проширеној породици. Поштујући наведене критеријуме одредиће се и величина узорка. У погледу величине узорка полазим од претпоставке да бројност казивача није увек у корелацији са квантитетом добијених обавештења, а и не подразумева њихов квалитет. Због тога се величина узорка не може унапред одредити.

Циљ овог истраживања, у најкраћем, јесте да укаже на који начин се регулишу наследно-својински односи у врањском крају у датом периоду. Прецизније речено, циљ овог истраживања је двострук. С једне стране, то је установљавање оних обичајно-правних начела која се поштују приликом наслеђивања, а са друге стране, установљавање последица постојања дуализма између обичајног права и позитивног законодавства. У вези с тим је и потреба да се уочи утицај обичајног права на позитивно законодавство, што уједно може да покаже у којој мери је закон утицао на промене у обичајном праву. Из наведеног произилази да ћу покушати одредити место и улогу обичајног права у савременом правном сиситему.

¹⁴ Писани извори се у овом случају односе на судску архивску грађу (оставински списи) и статистику.

Jadranka ĐORĐEVIĆ

A CONTRIBUTION TO RESEARCH
OF SUCCESSION-PROPERTY RELATIONS
IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY
As Exemplified by Vranje and Its Surroundings

As may be seen from its title, the subject of this paper is the institution of inheritance. In their research of phenomena within the sphere of common law, our ethnologists have not devoted enough attention, or at least not as much as was devoted to some other topics, to the regulatory aspects of succession-property relations. It may therefore be inferred that the institution of inheritance has not been carefully studied in our science, particularly as concerns to contemporary society. Such observation gives impetus to a scholar to apply his efforts to the above subject. However, it is not the only, nor the most essential, reason why I have turned my attention to the institution of inheritance. The choice and treatment of the subject has largely been influenced by the fact that the common law norms are most pronounced and best preserved in the institution of inheritance. Another stimulus for the scholar to engage in research of this institution is provided by the fact that the duality of common law and official legislature is articulated to the greatest possible extent exactly in this institution. The very fact that there exists a duality between the two legal systems would not be particularly interesting had the two principles not been simultaneously applied down to this very date. And it is exactly this kind of incompatibility and parallelism between the common law principles and legal principles that has determined the concept of my research. The plan was to observe the two legal systems concurrently so as to fathom their mutual impact and the changes produced thereby in each one of them.

The research work focused on the town of Vranje and its neighboring villages. The location was chosen, *inter alia*, because the town of Vranje with its surroundings had for a certain period of time been treated by the authorities as an underdeveloped area. Due to this qualification, but also due to its natural-geographic position (southern Serbia), the region of Vranje was regarded as “backward”, both in socio-economic and in cultural terms. Such attitude produced a mechanic conclusion that traditional forms of life there had a bigger share than in the other “more advanced” parts of Serbia. This would imply that the region of Vranje is particularly suitable and interesting for research of succession-property relations. However, this conclusion could be deemed correct only if the scholar takes the said assumptions for

granted and determines his research framework accordingly. Otherwise, the above may amount only to an additional stimulus to investigate this environment which may be, but does not necessarily have to be, different from the other regions of Serbia.

The time frame in which the problem is observed is the second half of the 20th century. In the course of 60-odd years, Serbia experienced radical socio-political and economic changes. Within a relatively short period of time there unfolded essentially different processes in the society, which certainly had an impact in the sphere of inheritance.

Thus, it may be concluded that this paper explores a contemporary common-law view in the specific cultural environment.